

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Перунова О. М.

ВСТУП

Історичний розгляд та аналіз виникнення процесуальної форми цивільного процесу свідчать про необхідність людства з давніх давин приділяти увагу саме потребі захисту своїх прав та інтересів в суспільстві, починаючи з Законів Хаммурапі та римських описів Візантії присвячених виникненню саме поняттю публічного права, з'ясування та затвердження і оформлення рішення справи, як фінального розуміння виборювальних прав чи свобод людини і громадянина на всі часи.

Виникнення самого права, процесу, особливо цивільного – як древнішої правової форми захисту та реалізації свобод, з давніх часів розкриває його шлях – минуле і сучасність, яка в свою чергу сьогодні оперує до певної єдності цивільно-процесуальних поглядів у світогляді юриспруденції міжнародного права та українського законодавства.

Зміни в процесуальних законах відбувалися в напрямі їх уніфікації, універсалізації інститутів різних галузей права, а також запровадження нових інститутів і з урахуванням Європейського Суду з прав людини.¹

В цій праці хотілося б провести невеликий історичний аналіз виникнення самої *процесуальної форми* та вплив сьогодення на сучасний правовий вигляд стадійності цивільного процесу в Україні. Зрозуміло, що поняття цивільного судочинства за довгі століття трансформувалося і набувала певних змін і вважаємо, що і далі процесуальна форма буде фіксувати нові складники, такі, як, наприклад поняття електронного суду, ведення судового процесу дистанційно і т. і. Це зрозуміло, тому, що процесуальне судочинство, його норми постійно розвиваються і прагнуть виглядати в ідеальному стані для більш універсального та законного і обґрунтованого сприйняття усіма суб'єктами цивільних правовідносин, вони підпорядковуються згідно інтеграційних процесів пов'язаних з міжнародним правом, а також елементарною ситуацією у державі (війна, COVID-19).

---

¹ Цивільний процес : навч. посіб. / проф.. В.А. Кройтора та ін. ; за ред. В.А. Кройтора. Харків, 2022. 330 с.

Процесуальна форма є нормативно встановленим порядком здійснення правосуддя, відпрацьованим на підставі узагальнення великого досвіду правозастосування. Процесуальній формі притаманні такі ознаки: нормативність, безперечність, системність та універсальність, які виступають у єдності при правовому регулюванні, та право реалізації пізнання².

Отже, це прагнення з нашого боку, суб'єктивно поглянути на залежність процесуальної форми від певних загальних, подібних характеристик, які відображають саме виникнення судочинства в Україні. Вона фіксує і закріплює сучасні рухи процесуального права, згідно сьогодення та прояву реалізації дій учасників цивільного судочинства. Це оформлення процесуальних дій, знаходить своє відображення і закріплення у цивільному кодексі України, як в основному джерелі, що підтверджує та регламентує існуючу процесуальну форми.

1. Минуле і сучасність цивільної процесуальної форми України

Визначимо, що перша згадка про суд та судочинство зазначалося в Законах Хаммурапі, які впливали із шумерської правової традиції і є одним з найважливіших джерел для вивчення права й соціально-економічного устрою Месопотамії того часу.

Хаммурапі – один з найдавніших і найкраще збережених законодавчих кодексів стародавнього Вавилону, створений близько 1750 року до н.е. за наказом вавилонського царя Хаммурапі.³

Першим, що зазначалося в цих законах були господарські, економічні та сімейні відносини, ті, що були особливо важливими для населення і суспільства з тих часів, а також особливу роль займав розгляд справ пов'язаних саме з формою власності, до речі яка потім буде одною із головних форм розгляду у римській системі права.

Сам закон складався, як описується історично із прологу, 282 законів і епілогу, звернемо увагу на його зміст, адже він зазначає уже на той час поняття суду та поняття судочинства, а саме (стаття 1–5) і має містити певні відповідальності відносно недобросовісних суддів.

Отже, ці 282 параграфи, перший прояв права, який фіксовано дійшов до нас, сьогодні кожен бажаючий може ознайомитися з цією

---

² Каложний Р.А., Атаманчук І.В. Розвиток процесуального права України : навч. посіб. Київ : МП Леся, 2015. 188 с.

³ Кирилюк Ф.М. – Політологія. Навчально – методичний комплекс : підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.

первісною формою викладення цивільного судочинства, її правовою формою.

Вивчення, та аналіз застосування самої процесуальної форми цивільного процесу, відносить нас до сприйняття того факту, що багато авторів звертаються до розгляду виникнення судової системи і дії суддів того часу, безперечно історично є деякі зміни загальної форми і це зрозуміло, тому, що цивільний процес пройшов багато етапів ставлення і нового сприйняття – відображав ставлення держави і суспільства до права, що сьогодні вимагає від всесвіту єдиної системи розуміння прав людини і їх захист за допомогою суду, причому у всьому всесвіті.

Суд – це важлива ланка системи будь-якої держави, мета, завдання та функції якої – забезпечення законності й правопорядку в усіх сферах життєдіяльності країни. Це необхідна умова ефективності функціонування всіх суспільних і державних структур, причому їх значення нині надзвичайно важливе. Особливу роль суди відіграють у сфері забезпечення прав і свобод громадян, дають можливість кожній заінтересованій особі реалізувати право на звернення за захистом і на судовий захист і відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб.⁴

Слід підкреслити, що велике значення для розвитку суду та процесуальної форми мало виникнення римської системи права, що була відома ще з Стародавнього Риму, вона охоплювала період понад тисячі років юриспруденції, від законів Дванадцяти таблиць (439 р. до н.е.). Римські юристи вважаються одними з прогресивніших засновників права і правотворчості, відомо, що вони черпали свої правові ідеї від грецьких філософів – це було розуміння справедливості, права власності, яке стояло на першому місці та сімейні цінності, це незважаючи на те, що Рим пропонував рабство більшості населення. «Право» – це була розкіш багатіїв вільних громадян. Римське право стало підґрунтям для сучасних правових систем Західної Європи, не виключення на майбутнє стане і територія України, яка в свою чергу теж пройде певний складний юридичний шлях становлення судової системи і права в цілому.

Отже, слід зазначити, що більша частина держав належить до системи римського права, до якої безперечно можна віднести і Україну (*рецепція римського права*). Ще у древні часи Рим виказав свій правовий прогрес застосування норм права і законів, назви яких до речі

---

⁴ Молдован В.В., Молдован А.В.. Судуострій: Україна, Англія, ФРН, Франція. Судові органи ООН: навч. посіб. Київ : Алерта, 2016. 314 с.

латинського походження і які ми сьогодні використовуємо в нормо творчості, юриспруденції та судовому процесі. Не секретом є те, що головним проявом римського права є поняття «закону» – головна правова форма застосування і вирішення спірних правовідносин.

Так, наприклад, пред'явлення позову здійснювалося подачею його в усній формі претору (судді того часу), після чого претор складав документ, який отримав назву «формула» (від чого й назва процесуальної форми), в якій указував обставини справи, вимоги позивача до відповідача й передавав його на розгляд до суду.⁵

Також відомо, що судочинство у Древньому Римі на відміну від нашої сучасності відбувалося у деяких різних процесуальних формах, характеристики яких дійшли до нашого часу, а саме *легісаційний, формулярний та екстраординарний*, вони за всі періоди римського судочинства змінювали один одного. Так, у формальному процесі, можливо було подати письмову позовну заяву, сплати судового збору, подавати апеляцію – це привело до того, що сьогодні ми маємо процесуальну форму, яка має дуже гнучку та простішу структуру використання та ведення судового процесу.

Вплив римського приватного права на законодавство України простежується у продовж X-XIX століть. Зміст прав громадян того часу був очевидним, тому, що мав розгляди судових справ пов'язаних з володіння, характеристики поняття рухомих і нерухомих речей, способи набуття власності (*первісні, похідні*), а також захист прав власності віндикацій ним позовом, містилися на той час вже положення зобов'язального права і так воно трансформувалося аж до 1807 років.

Сучасну правотворчість в Україні багато в чому можна розглядати як пряму, так і не пряму рецепцію римського права. Характерною позначкою виникнення судової системи у Київській Русі (980–1015 рр.) був Устав князя Володимира в якому йдеться про церковні суди, про торгові міри і ваги, які передаються під охорону духовенства і церковних судів. Це є кращим доказом того, що вже в той час Київська Русь приділяла увагу формам власності, та правам захисту. Казати про повну рівність всього народу, ще не приходилось, тому, що діяло більшою ступеню звичаєве право, яке містило систему санкціонованих державою правових звичаїв, вони були джерелом права в певній місцевості або для певної етнічної чи соціальної групи, мається на увазі, їх мінімалістичний погляд (тобто занадто вузькі погляди і розуміння права, якщо можна так сказати).

---

⁵ Орач Є.М., Тищик Б.Й. Римське приватне право : навч. посіб. Київ: Ін. Юре, 2012. 392 с.

Також, слід зазначити, що використовувались так звані общини як найбільш давній судовий орган. Община судила відповідно до звичаєвого права, а потім з часом змінилась на князівську юриспруденцію, князь судив сам, або через посадників.

Слід підкреслити, що роль судових органів в українському процесі того часу була зведена до мінімуму, до певного контролю за виконанням сторонами процесуальних правил та обрядів, за одержанням гривні на користь князя і судових податків на користь суду. Форма в якій виносилось судове рішення була усною. Найвищою судовою інстанцією був князь. Судові рішення виконували різноманітні княжі агенти і вірники, мечники та інші.⁶

Як зазначають у своїй праці Калюжний Р. А і Атаманчук І. В. у часи Запорозькій Січі другої половини XIII ст., як і в попередні періоди, єдиним джерелом права залишається «козацьке право» – неписані норми звичаєвого права. Цінними джерелами права залишаються в Україні актові книги, збірники оригіналів і копій документів, написаних, або засвідчених судами різних інстанцій чи адміністративними органами, щоб надати цим документам юридичної сили. Актові книги поділяються на «чорні книги» із записами рішень і вироків із кримінальних справ («книги декретів» – з цивільних справ. На землях Запорозької Січі норми звичаєвого права залишалися найважливішим джерелом права аж до кінця її існування. У той час на території України використовувалися велика кількість найрізноманітніших джерел права, норми яких нерідко дублювалися чи суперечили одна одній, що створювало певні труднощі для їх застосування.

На початку XVIII століття судовий процес на українських землях був вже гласним і відкритим. Процесуальна форма набула певних чітких механізмів. Сторони у своєму правовому спору набули більше прав і обов'язків, які були зв'язані з веденням судового процесу. Учасники справи могли вже подавати клопотання до суду, чого раніше не було, висловлювати свою думку. Причому всі учасники судового розгляду вважалися дієздатними, за винятком дітей, розтратників, психічно хворих, німих, залежних селян, якщо їх пан не виступав «асистентом». Наприклад, сторона, яка захищалася називалася «поводом», або «актором». Далі вже у XIX столітті вона стала називатися класично: «позивач». Інша сторона, називалася «возваною» або «злодійською», а вже пізніше «відповідач». Були також і

---

⁶ Падох Я. Я. Суди і судовий процес старої України: Нариси історії : навч. посіб. Львів, 1990. 128 с.

захисники: «прокуратори», «патрони», далі адвокати. Судді виносили так звані «декрет», тобто судові рішення з цивільних справ і не завжди розглядали їх як остаточні. Дуже часто на прохання сторін, їхніх родичів, беручі до уваги думку присутніх, суди їх змінювали. Сторони не задоволені вироком чи рішенням суду мали право на подання апеляційної скарги до вищого суду. Про це свідчить реформа судової влади, яка була проведена у 1864 р.

Отже, у XIX столітті суд перебував у руках чиновників – дворян. Судова система того часу мала дуже багато розбіжностей і недоліків. Суд не був незалежним, оскільки адміністрація губерній постійно втручалася в справи суду та впливала на його рішення. 20 листопада 1864 р. була проведена судова реформа в результаті якої було затверджено 4 акти, а саме: про застосування судових установлень; статuti кримінального і цивільного судочинства; статут про покарання, що накладалися мировими судьями. Судові статuti передбачали створення позастанових установ двох типів – загальних та мирових суддів; встановленням прокурорського нагляду за законністю судочинства. Сам порядок судочинства перебудовувався на основі демократичних принципів, а саме: змагальності, гласності, усності, права звинуваченого на захист, незалежності і незмінності суддів, рівності всіх перед законом, гласність, усність.

Статут цивільного судочинства 1864 р., який закріпив таку модель цивільного судочинства, власне, став першим на вітчизняному правозастосовному ґрунті значним проектом щодо європеїзації цивільного процесу, а також певною мірою – формально-юридичним джерелом, що передбачало єдність процесу.⁷

Статут сприйняв принципи кодифікації цивільного процесу у Франції і вони фактично ґрунтувався на Цивільному процесуальному кодексі Французької республіки 1806 р.

Наступним характерним застосуванням процесуальної форми в Україні був період з 1917 року, Центральна Рада прийняла Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР). Над цим Статутом працював сам професор М. Грушевський, цей законопроект був прийнятий 29 квітня 1918 року, він містив в собі вісім розділів, шостий був присвячений судовій системі Української Народної Республіки. В цей розділ входили положення, як на сьогодні, то вони здається виглядають дуже примітивного викладення і починалися цей розділ 60-до 68- го пункту:

---

⁷ Щербина П.Ф. Судова реформа 1864 року на Правобережній Україні : навч. посіб. Львів : Вища школа, 1974. 190 с.

60. Суд в УНР відбувається іменем Народної Республіки.
61. Поступування в суді має бути прилюдне і усне.
62. Судова влада в рамках цивільного, кримінального і адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами.
63. Судових рішень не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністрації ні органи влади.
64. В яких випадках адміністрацій ні органи можуть екзакувати кари – про те рішає виключно закон.
65. Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародних Зборів та членів Міністрів, з захованням при цьому постанов параграфу 58 цього закону.
66. Найвищим Судом Республіки являється «Генеральний Суд УНР», зложений з колегії, вибраної Всенародними Зборами на протяз п'яти років.
67. Генеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функції адміністративної влади.
68. В усім іншим організація і компетенція судів та особи і речової приналежності судової установлюється законом.⁸
- Судочинство в СРСР в роки Великої Вітчизняної війни, де було оголошено воєнний стан, і в районах воєнних дій мало низку особливостей відносно кримінального законодавства, так, наприклад, головним з яких було скорочені строки досудових дій, швидкість судового розгляду справи. Особиста участь свідка у судовому засіданні по кримінальній справі вважалась не обов'язково, що безперечно було порушення прав та обов'язків громадян.
- Але, цивільне процесуальне законодавство не зазнало змін і в такому вигляді воно проіснувало до 1963 року. 8 грудня цього ж року був прийнятий Цивільно процесуальний кодекс УРСР, він містив 572 статті і вже мав більше статей, які сьогодні дають нам уявлення про характер цивільного судочинства і загальної процесуальної форми .
- Так, наприклад ст. 6 ЦПК 1963 року містила наступне: «Захист цивільних прав здійснюється в установленому порядку судом, арбітражним або третейським судом шляхом : визнання цих прав; відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, які порушують право; присудження до виконання обов'язку в натурі; компенсації моральної шкоди; припинення або зміна правовідношення. Захист цивільних прав у випадках і в порядку,

---

⁸ Христюк П. О. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.: посіб. Прага, 1921. Т2. 180 с.

встановлених законодавством Союзу РСР і Української РСР, здійснюється також товариським судами, профспілковими та іншими громадськими організаціями.⁹

Сам ЦПК УРСР містив головні засади рівності громадян перед законом, незалежно від їх національності, соціального положення, для суду того часу було важливо знайти законне і обґрунтоване рішення відносно цивільного спору.

ЦПК України 1963 р. складався з 6 розділів та трьох додатків: I розділ. Основні положення; II розділ. Особи, які беруть участь у справі, їх права і обов'язки; III розділ. Проведення справ у суду першої інстанції; розгляд IV. Перегляд судових рішень; розділ V. Звернення судового рішення до виконання та поворот виконання; розділ VI. Цивільні процесуальні права іноземних громадян і осіб без громадянства. Позови до іноземних держав, судові доручення і рішення іноземних судів. Міжнародні договори. Додаток № 1. Перелік видів майна громадян, на яке може бути звернено стягнення по виконавчих документах. Додаток № 2. Положення про третейський суд. Додаток № 3. Порядок відновлення втраченого судового або виконавчого провадження.

Як зазначає професор Комаров В. В. у своїй праці: основними характерними рисами ЦПК України 1963 р. були: формування судових інстанцій відповідно до трирівневої системи судів. Що повторює адміністративно – територіальний устрій; створення єдиного процесу в першій інстанції; введення інституту народних засідателів; активна участь прокурора в цивільному процесі; відсунення на другорядний план діяльності адвоката; надмірна активність суду і недостатність права сторін на розпорядження; впровадження принципу розгляду цивільних справ в інтересах з'ясування правди (об'єктивної істини); створення одноступенної системи оскарження; запровадження інституту протесту на предмет законності судових рішень.

Автор зазначає, що специфіка цього кодексу проявлялася в принципах диспозитивності і змагальності. Закріплених у ньому специфічним чином. Акцент саме на ці принципи пояснюється тим, що виходячи з досвіду наступних змін в Кодексі, найбільш важко було відмовитися від певного трактування диспозитивності та змагальності. Закріплення принципів диспозитивності та змагальності в Кодексі

---

⁹ Цивільно процесуальний кодекс Української ССР. Київ: Госюріздат УССР, 1964. 178 с.

здійснювалася у правовій формі, яка концептуально виходила з єдності інтересів особистості та держава суспільства¹⁰.

Таким чином процесуальна форма ЦПК 1963 р. набуває більш фундаментального значення для ведення процесу і вже спостерігається дуже великий зв'язок між процесуальною формою і змістом цивільного судочинства, це підкреслює значимість норм права, які застосовує цивільний процес для учасників кожної справи. Особливості і проблеми викладення не можуть розглядатися без зв'язку з завданнями процесу, його змістом. Зміст є цілеспрямованою системою дій, у яких він існує, і відносин, які складаються у процесі їх здійснення. Система вимог, які створюють безпосередній зміст процесуальної форми, і відповідно її елементи знаходять своє закріплення у нормах цивільного процесуального права і таким чином одержують своє офіційне нормативне закріплення.

Наступною історичною віхою для процесуальної форми був прийнятий Верховною Радою України 18 березня 2004 р. новий Цивільний процесуальний кодекс України, який змінив не тільки підходи до концепції цивільного процесуального законодавства, але й закріпив нові невідомі раніше інститути цивільного процесуального права (заочне провадження, судовий наказ), докорінно змінив порядок оскарження постанов суду. З цивільного процесуального законодавства виключено більшість норм про виконання судових рішень.

Зазначимо, що ЦПК 2004 р. складався з одинадцяти розділів: I. Загальні положення; II розділ. Наказне провадження; III розділ. Позовне провадження. IV розділ. Окреме провадження; V розділ. Перегляд судових рішень; VI розділ. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень; VII розділю Судовий контроль за виконанням судових рішень; VIII розділ. Про визнання та виконання рішень іноземних судів Україні; XIX розділ. Відновлення втраченого судового провадження; X розділ Провадження у справах за участю іноземних осіб; XI розділ. Прикінцеві та перехідні положення.

Комаров В. В., також визначив характерні ознаки ЦПК 2004 р. і вказав їх, це: адаптивність режиму цивільного судочинства щодо конституційних підстав правосуддя та розвитку потенціалу, професіоналізму судової практики; формування судових інстанцій, як і раніше, відповідно до системи судів, що повторює адміністративно-територіальний устрій; диверсифікація процесу в суді першої інстанції; переважно одноосібний розгляд цивільної справи у суді першої

---

¹⁰ Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України : навч. посіб. Харків: Право. 2012. 624 с.

інстанції та підвищена роль головуючого судді у процедурах перегляду судових рішень; статус прокурора «урівнено» зі статусами аналогічних за процесуальною функцією учасників судочинства; підвищення ролі адвоката та інституту правової допомоги; ліберальна модель змагальності та з нівелювання надмірної активності суду і посилення права сторін на розпорядження; впровадження принципу справедливого розгляду цивільних справ як мети цивільного судочинства, відмова від принципу розгляду справи в інтересах з'ясування об'єктів істини; створення двоступеневої системи оскарження як мінімального стандарту доступності правосуддя; запровадження інституту перегляду судових рішень за виключними обставинами, його інстанцій не поєднання з касацією в межах повноважень Верховного Суду України.

Сьогодні, у новій редакції 2023 року вийшов новий ЦПК України, який теж має зміни відносно процесуального судочинства, це зрозуміло, тому, що в Україну прийшла війна, а до цього був всім нам відомий COVID-19 і Україна прагне інтеграції Європейського права. Цей ЦПК містить : I розділ. Загальні положення; II розділ. Наказне провадження; III розділ. Позовне провадження; IV розділ. Окреме провадження; V розділ. Перегляд судових рішень; VI розділ. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); VII розділ. Судовий контроль за виконанням судових рішень; VIII розділ. Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражі; IX розділ. Визначення та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражі в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів; X розділ. Відновлення втраченого судового провадження; XI розділ . Провадження у справах за участю іноземних осіб; XII розділ – Прикінцеві положення; XIII розділ. Перехідні положення.

Перш за все, хотілося б зазначити, що Україна сьогодні живе відповідно ст. 10 Закону України « Про правовий режим воєнного стану», це впливає не тільки на захист прав людини в суді, а і на усе життя в цілому, але повноваження судів не можуть бути припинені, а скорочення чи прискорення будь-яких форм цивільного судочинства забороняється. Тому ЦПК України 2023 р. прийшлося нормативно налаштуватися на нові правила ведення судового процесу та реалізації його змісту по кожній цивільній справі.

Як, бачимо ЦПК 2023 р. зазначає в собі два зовсім нових розділа, а саме VIII та IX: Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних

арбітражі; визначення та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражі в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів. Аналіз цих розділів їх положень свідчить про те, що ЦПК України 2023 р. сприяє захисту та оскарженню рішень третейських судів, вперше в процесуальному законодавстві регламентованими і зазначеними є норми за допомогою яких здійснюється захист і контроль щодо міжнародного арбітражу, захисту прав і обов'язків учасників цих правовідносин. Суди першої інстанції, апеляційної інстанції, згідно цього ЦПК можуть розглядати клопотання про скасування, визнання і приведення до виконання рішень міжнародного арбітражу, а також заяви про вжиття заходів забезпечення позову, витребування і забезпечення доказів, допит свідків, що дасть змогу зменшити час та полегшить хід самої справи. Так, ст. 457 ЦПК України 2023 р. вказує, що справа про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу розглядається суддею одноособово протягом тридцяти днів з дня надходження до суду заяви про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, в судовому засіданні з повідомленням сторін.¹¹

Також, хотілося б підкреслити, що процесуальна форма містить систему принципів за допомогою яких здійснюється ведення судового процесу, серед таких принципів знайшло своє закріплення у ст. 11. ЦПК України принцип *пропорційності* він здається є адресованим всім учасникам цивільного процесу, а особливо суддям: «Суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо».

Стаття 14 ЦПК України містить положення про Єдину судову інформаційно – комунікаційну систему, яка зазначає, що позовні та інші заяви, скарги та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду в порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі в день надходження документів.

---

¹¹ Цивільний процесуальний кодекс України. Суми: ТОВ ВВП НОТІС. 2023. 256 с.

Змінилися деякі положення відносно ведення судового процесу, так ст. 212 ЦПК України зазначає участь у судовому засіданні в режимі відео конференції : « Учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відео конференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судове засідання визначена судом обов'язковою.

Стаття 317 ЦПК 2023 р. набула змін, було доповнено п'яте положення, а саме: «Копія судового рішення видається учасникам справи негайно після його ухвалення або невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи».

Таким чином, підкреслимо, що це лише невелика частина змін в положеннях ЦПК України 2023 р., які ми згадали, а їх набагато більше, що потребує у майбутньому їх аналізу сприйняття і буде підґрунтям для розгляду змін у процесуальній формі цивільного судочинства. Минає час, ситуація, погляди на норми права, потреба саме в певному викладенні процесуальних норм (юридичній техніки, технічного обладнання), за допомогою яких регулюються цивільні процесуальні правовідносини між учасниками цивільного судочинства, що безперервно впливає на процесуальну форму, а значить і зміст цивільного процесу.

2. Електронний доказ у цивільному судочинстві

Аналіз та науковий і практичний огляд процесуальної форми цивільного судочинства, який до речі характеризується різноманітністю в використанні великої кількості певної доказової бази, яку суб'єкти можуть і представляють на суді для винесення у майбутньому законного і обґрунтованого рішення зі справи, що в свою чергу є головною метою у реалізації правових інтересів усіх учасників судового процесу, привела до виникнення та зазначення такого розуміння, як *електронний доказ*.

Механізм стадійного руху цивільної справи, взаємозв'язку процесуальної дії суб'єктів цивільної справи, взаємозв'язку процесуальних дій суб'єктів процесуальної діяльності та їх документальне оформлення складає цивільний процес (цивільне

судочинства) як встановлений законом порядок розгляду і вирішення цивільних справ.¹²

Проблематика використання та розуміння застосування формату електронного доказу у процесуальній формі цивільного судочинства, давно розглядається вченими – цивілістами і практиками, тим більш вагомому долю розуміння було вкладено у нині існуюче процесуальне законодавство України, це перш за все ст. 100 ЦПК України, яка зазначає поняття електронного доказу при розгляді справи.

Так, наприклад, Гусев О.Ю. вважає, що електронні докази у суді виглядають у певній «правовій презумпції», яка вказує на певну достовірність електронних доказів: «Водночас очевидним є те, що доказові презумпції повністю не замінять змагальність у цивільному процесі. Довіра до ЕОМ є лише механізмом економії ресурсів для встановлення конкретних фактів і обставин справи».¹³

Думка Татуліч І. Ю., вказує на те: «що у чинному законодавстві ЦПК України не встановлено жодних специфічних правил, що стосуються оцінки електронних доказів під час розгляду та вирішення цивільних справ».¹⁴

Цехан Д. М. зазначає, що : «беручи до уваги сучасні концептуальні підходи до систематизації доказів, цифрова інформація, як електронний доказ не може виступати різновидом, а повинна бути виділена в окрему категорію, оскільки її унікальні ознаки дають можливість відокремити єдине поняття «цифрового доказу», під яким він відокремлює реальні дані, які мають цифрову форму, збережену на типовому носії, та які після обробки ЕОМ є сприйнятим для людини, на основі яких встановлюється важливі для доказування певні факти та обставини».¹⁵

Можливо сьогодні акцентувати увагу і на інші думки авторів, однак хотілося б зазначити різноманіття викладення такого правового матеріалу, що свідчить деяким чином, про ще зовсім не сформоване розумінні такої категорії як *електронний документ – доказ*, що знаходиться на стадії удосконалення сучасних поглядів на електронний

---

¹² Цивільне процесуальне право України / За ред. В.В. Комарова. – Харків.: Право, 1999. – 580 с.

¹³ Гусев О.Ю. Правові презумпції та оцінка достовірності електронних доказів у цивільному процесі. Правова держава. 2019. № 35. С. 61-71.

¹⁴ Татуліч І.Ю. Електронні докази, як засіб доказування в цивільному судочинстві. Часопис. Київський університет права. 2020. Вип. 1. С. 215-219.

¹⁵ Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості місце у системі доказування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «юриспруденція». 2013. № 5. С. 256-260.

суд взагалі та використання таких різновидів юридичних фактів у цивільному судочинстві.

Отже, зазначимо, що переглядати у сучасному судочинстві лише тільки юридичні факти, як елемент доказування, або у вигляді класичних, письмових документів чи свідчих показань, або висновків експерту, ми на цей час не можемо, оскільки виникло законодавче різноманіття норм права у законодавстві України, яке фіксує процесуальну необхідність застосування класифікації доказів у вигляді їх електронної форми. Але, і казати про те, що остаточна форма закріплення, саме, кваліфікації електронних доказів, їх оцінювання у практичному застосуванні судом а також у цивілістики, як науці – ми не можемо.

Отже, серед таких нормативних актів – документів можна зазначити: Закон України «Про електронні довірчі документи»; Закон України «Про електронні документи та електронних документом обіг»; ЦК України; ЦПК України.

До речі, ст. 76 ЦПК України 2023 р. зазначає, що *доказами є* будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.¹⁶

Стаття 100 ЦПК України 2023 р. зазначає, що *електронними доказами* – є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео– та звукозаписи тощо), веб – сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережах Інтернет). Частиною другою цієї ж статті зазначено, що електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги».

Метою нашого дослідження стає унікальна можливість кваліфікувати і оцінити значення електронного доказу, як нормативного зазначеного інструменту у руках судової влади, що

---

¹⁶ Цивільний процесуальний кодекс України. Суми: ТОВ ВВП НОТІС. 2023. 256 с.

повинні відповідати на нашу думку, певним критеріям їх правової форми і не допущення порушення прав суб'єктів цивільного процесу.

Перш за все хотілося б нагадати, що юридичний факт, який застосовується при розгляді справи історично виглядав у якості класичного письмового документу і мав згідно законодавчої форми вимоги до свого оформлення та застосування у якості доказу у розгляді цивільної справи, це забезпечує правові гарантії достовірності їх, і на підставі яких суд може встановити дійсні обставини справи, що у майбутньому принесе винесення законного і обґрунтованого рішення.

Процесуальні юридичні факти (докази) мають певні якості, насамперед вони повинні бути зафіксовані у встановленій законодавством процедурно – процесуальній формі. Тобто процесуальні юридичні факти мають правове значення лише в тому випадку, якщо вони належним чином оформлені і затверджені. Юридичні факти, які породжують конкретні процесуальні правовідносини, як правило, не одиничні, а виступають у вигляді юридичного складу, де юридичний склад характеризується двоякістю своєї правової природи, він включає в себе матеріально-правовий характер і матеріально-охоронюване правовідношення. Ці процесуальні факти у повній мірі зазначені у нормах процесуального права.

Письмова форма класичних доказів набагато простіше, оскільки документ, за довгі роки свого використання у процесуальній формі цивільного судочинства для суду набув розуміння застосування учасниками судового процесу: оригінал чи ні; підтвердження підпису; приєднання до позову при подачі і т.д., що не скажеш про електронний документ, тому, що для суду перш за все потрібно з'ясувати його можливість бути законним засобом доказування, його оригінальність і достовірність.

Так, відомо, що згідно ст. 100 п. 4, 5 ЦПК України: учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу; якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу, якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперовій копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до увагу.

Отже, тоді учасник судового процесу взагалі не буде мати змоги застосувати цей електронний доказ, але ми всі розуміємо, що в наш час може статися різне з технікою, яку ми застосовуємо, вона може власти, стертися, пошкодитися, і що тоді, це значить, що як у «римські часи» ми не зможемо застосувати можливо, один із головних юридичних

фактів по справі, які підтверджують права особи? Оригінали електронних доказів існують тільки у вигляді електронних даних на певних електронних носіях чи в мережі Інтернет, тому необхідно гарантувати, або заздалегідь засвідчити ці документи.

Тому, вважаємо, як за необхідне доповнити ст. 100 ЦПК України 2023 р. положенням, а саме п.4: «підтвердження копії електронного документу нотаріусом», це вважаємо зніміть з суду необхідність з'ясовувати оригінальність цього документу, причому нотаріус по необхідності може завжди, якщо виникне потреба дати пояснення по справі і таким чином виступає певним гарантом реалізації застосування електронного документу, як оригіналу. Суди повинні мати засвідчену гарантію у використанні електронних доказів у цивільному процесі.

Юридична сила – це властивість офіційного документа (доказу, юридичного факту), яка надається йому чинним законодавством, компетенцією органу, що його видав, та встановленим порядком його оформлення. Юридична сила документа забезпечується встановленим для кожного виду документів комплексом реквізитів – обов'язкових елементів укладення документів.¹⁷

Ще хотілося б акцентувати увагу на тому, що суди у своєму веденні і розгляді цивільної справи користуються рядом великої купи інформації, яка безперечно може бути різного правового і процесуального характеру важливого для вирішення спірних питань, така інформація, вважаємо сама по собі є уявленням про вже з'ясований юридичний факт (*доказ по справі*).

Отже, зазначимо, що явища доказової бази для суду і учасників судового процесу можуть бути різної класифікації, це зрозуміло, наприклад: *конфіденціальними*, які можуть бути використані судом з рішення фізичної особи; *інформація яка несе відому публічність фактів*; *інформаційна субстанція у вигляді речей (експертиза цих речей)*; *технічні носії (аудіо, відео запис)*; *письмові документи які підтверджують факт певних дій*; *інформація у вигляді свідчень учасників судового процесу, фотографії запечатані та у вигляді цифрового формату, графічні зображення – плани, текстові повідомлення, голосові повідомлення.*

Таким чином, можна зробити висновок, що сьогодні не зважаючи на юридичну техніку оформлення інформації, як доказу (письмова вона чи електронна) вона повинна бути взаємозамінна і залежна одна від одної

---

¹⁷ Ясенюк М.М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Х.: ТОВ «Прометей-Прес», 2004. – 20 с.

у цивільному судочинстві. Учасники судового процесу, особливо суд повинні використовувати згідно законодавства активно ці дві форми, це безперечно вже вплинуло на ведення та оформлення змісту і форми процесу, а значить змінило остаточно процесуальну форму судочинства.

Докази, як інформація сьогодні у суді набули, ще більшого значення і *розмежування* у своєму використанні. Причому суддя приймаючи цивільну справу до розгляду повинен на майбутнє спланувати її можливий хід та використання певних нормативних актів цивільного процесу, фактів і їх оформлення та фіксацію судового розгляду – це і буде змістом і формою процесу. Сучасність побудови процесуальної форми її логічного визначення у вигляді винесення законного і обґрунтованого судового рішення залежить вважаємо, від професійного ставлення судді при використанні доказової (інформаційної бази, юридичних фактів), вміння користатися її ми для досягнення справедливого судочинства саме з конкретної справи.

Отже, ведення, оформлення, розгляд, вирішення судової справи залежить від суду (судді), який планує розгляд конкретної справи. Планування роботи в судах на відміну від інших органів державної влади має свою специфіку, яка пов'язана із процесуальним статусом цього органу.

Розглядаючи деякі види інформації у вигляді доказів, ми не можемо не нагадати про такі сучасні закони, як: Закон України «Про інформацію», Закон «Про захист персональних даних», Закон «Про доступ публічної інформації», вони сьогодні щільно увійшли у розуміння використання їх у розгляді цивільної справи. Ці нормотворчі акти – документи були затверджені і мають мету регулювання відносин щодо поширення інформації, однак можна зазначити, що все ж такі мають незначні відмінності, чого не можливо бути у законодавстві.

Так, кожен з цих законів по різному визначає розуміння поняття конфіденційності, яка як певна категорія може використовуватися при веденні судового процесу і деяким цим зазначає певну недоторканість особи, особливо фізичної. Стаття 7 Закону «Про доступ до публічної інформації» фіксує, що: конфіденціальна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. Стаття 11 і 21 Закону «Про інформацію» зазначає, що : інформація про фізичну особу (персональні дані) – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, до цієї інформації належить, зокрема, дані про її національність, освіту,

сімейний стан, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Стаття 2 Закону «Про захист персональних даних» зазначає, що : персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, також персональні дані можуть бути віднесені до конфіденційної інформації про особу законом або відповідною особою.

Тоді, виникає питання можливості застосування так званої особистої, або конфіденційної інформації, наприклад переписки, яка не є публічною, це вимагає певного розрішення використання її в суді, безперечно, вважаємо, що це розрішення повинно бути письмовим з підтвердження можливості використовувати його в якості електронного доказу від особи, якої воно стосується, а якщо ні – чи може суд брати їх до уваги і порушувати особисті права людини, нам здається це питання залишається відкритим для своєї правової реалізації, бо в такому випадку будуть остаточно порушені права, свободи та інтереси інших осіб. Це по друге.

По третє, хотілося б приділити увагу саме електронному джерелу з якого була взята певна інформація, тому, що це джерело може взагалі бути не достовірним чи створеним спеціально для ведення судового процесу третіми особами та особами, які можуть бути заінтересовані у негативній репутації певних учасників судового процесу, або рішення питань у свій бік. Дуже важливим моментом – є ідентифікація особи, яка створила такий доказ, бо вона може завідома поширювати не правдиву інформацію, що остаточно плине на розгляд справи.

Тому, вважаємо за необхідне доповнити ст. 100 ЦПК України положенням: «Про необхідність ідентифікації учасників судового процесу, які представляють електронні докази». І призначити ступінь відповідальності законодавчо у ЦПК України, якщо ця інформація не є достовірною, що вплине на винесення не законного і обґрунтованого рішення по справі.

Таким чином, можна зазначити, що використання електронних доказів у процесуальній формі цивільного процесу наближає сам розгляд та вирішення по справі до сучасної, прогресивної процедури, однак порядок і дослідження таких доказів залишається все ще недостатньо врегульованим та досконалим.

ВИСНОВКИ

Таким чином, як бачимо, становлення процесуальної форми і історично і практично є дуже багатогранним і неоднорідним за довгі

століття, але прагнення законодавства у нашому сьогоденні в Україні налаштоване на демократичну форму сприйняття та законне і обґрунтоване винесення судових наказів, які будуть влаштовувати усіх учасників судового процесу, де суд відповідає за застосування норм ЦПК України, їх відповідності змісту кожної справи, яка надходить до судового органу, а також оформлення його документально, вивчення юридичних фактів, тільки тоді ми можемо казати про повноцінну процесуальну форму цивільного судочинства, що відображає визначеність саме відносно конкретного спору між суб'єктами судового процесу. Процесуальна форма, яка пронизує судочинство з цивільних справ, – не є формальністю, якою можливо зневажити, а законодавчо встановлений засіб здійснення правосуддя зазначений в ЦПК України, тобто по суті цей правовий документ відображає механізм цього стадійного руху закріплюючи його на законодавчому рівні.

А також, можна дістати висновку, що сьогодні суд, як орган поставлений в дуже складну екстремальну ситуацію пов'язану і з війною і з розумінням «Електронного суду» і також згідно нової складової процесуальної форми та змісту цивільного судочинства, а саме – використання електронного доказу. Тому можна запитати, чи дозволяє кваліфікація судії бути не лише учасником цивільної справи, за допомогою якого вирішується справа по суті, а й учасником, який розуміється в сучасних наукових технологіях. Це значить, що суд вимушений розглядати і оцінювати електронні докази, але судова влада стинається з тим, що повинна бути спеціальна кваліфікація, або певні технічні знання в цієї області, інакше вважаємо будуть виникати правові помилки застосування цих видів доказової бази зі справи.

Отже, доказування (докази) на різних стадіях судового процесу, якщо вони використовуються учасниками його, самим судом, представляють безумовно юридичну цінність і автоматично стають процесуальними, тобто тими, які будуть впливати і впливають на законне і обґрунтоване рішення з цивільної справи. Процесуальна форма цивільного судочинства набуває свого змісту стосовно саме унікальності і виключності використаних джерел інформації учасниками судового процесу, вони самі вирішують, які саме докази можуть бути необхідними і зазначеними судом для розуміння у вирішенні справи, бо це є в їх інтересах.

АНОТАЦІЯ

Процесуальна форма, яка пронизує судочинство з цивільних справ, – не є формальністю, якою можливо зневажити, а законодавчо встановлений засіб здійснення правосуддя зазначений в ЦПК України,

тобто по суті відображає механізм стадійного руху закріплюючи його на законодавчому рівні.

Науковий та практичний огляд процесуальної форми цивільного судочинства, який до речі характеризується різноманітністю в використанні великої кількості певної доказової бази, яку суб'єкти можуть і представляють на суді для винесення у майбутньому законного і обґрунтованого рішення зі справи, що в свою чергу є головною метою у реалізації правових інтересів усіх учасників судового процесу, привела до виникнення та зазначення такого розуміння, як *електронний доказ*, це приводить до нових тенденцій у цивільному процесі, що певним чином натякає на нові погляди у розгляді процесуальної форми.

Література

1. Цивільний процес : навч. посіб. / проф. В.А. Кройтор та ін. ; за ред. В.А. Кройтора. Харків, 2022. 330 с.
2. Калюжний Р.А., Атаманчук І.В. Розвиток процесуального права України : навч. посіб. Київ : МП Леся, 2015. 188 с.
3. Кирилюк Ф.М. – Політологія. Навчально-методичний комплекс : підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.
4. Молдован В.В., Молдован А.В.. Судоустрій: Україна, Англія, ФРН, Франція. Судові органи ООН: навч. посіб. Київ : Алерта, 2016. 314 с.
5. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Римське приватне право : навч. посіб. Київ: Ін. Юре, 2012. 392 с.
6. Падох Я. Я. Суди і судовий процес старої України: Нариси історії: навч. посіб. Львів, 1990. 128 с.
7. Щербина П.Ф. Судова реформа 1864 року на Правобережній Україні : навч. посіб. Львів : Вища школа, 1974. 190 с.
8. Христюк П. О. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.: посіб. Прага, 1921. Т2. 180 с.
9. Цивільно процесуальний кодекс Української ССР. Київ: Госюриздат УССР, 1964. 178с.
10. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України : навч. посіб. Харків: Право. 2012. 624 с.
11. Цивільний процесуальний кодекс України. Суми: ТОВ ВВП НОТІС. 2023. 256с.
12. Цивільне процесуальне право України / За ред. В.В. Комарова. – Харків.: Право, 1999. – 580 с.

13. Гусев О.Ю. Правові презумпції та оцінка достовірності електронних доказів у цивільному процесі. Правова держава. 2019. № 35. С. 61-71.

14. Татуліч І.Ю. Електронні докази, як засіб доказування в цивільному судочинстві. Часопис. Київський університет права. 2020. Вип. 1. С. 2150219.

15. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості місце у системі доказування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «юриспруденція». 2013. № 5. С. 256-260.

16. Цивільний процесуальний кодекс України. Суми: ТОВ ВВП НОТІС. 2023. 256с.

17. Ясенюк М.М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві: Автореф. канд. юрид. наук. – Х.: ТОВ «Прометей-Прес», 2004. – 20 с.

Information about the authors:

Perunova Olena Nikolaevna,

Ph.D. of Juridical Sciences,

Associate Professor at the Department of Accounting and Taxation

Kharkiv National Automobile and Highway University

25, Yaroslava Mudroho Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-8246-8800>